

5. Ломов Б. Ф. Методологические и теоритические проблемы психологи / Б.Ф. Ломов – М.: Наука, 1984. – С. 325 – 340.
6. Приходько Ю. О. Психологічний словник – довідник Навч. Посіб. / Ю. О. Приходько, В.І. Юрченко – К.: Каравела, 2012. – С. 191 – 193.
7. Приходько Ю. О. Нариси становлення та розвитку дитячої психології – Навч. Посіб. / Ю.О. Приходько – К.: НПУ ім.. М.П. Драгоманова, 1999. – 205 с.
8. Психология: словарь / [составитель Л.А. Карпенко: под. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского.] – 2-е изд., испр. И доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
9. Роменець В. А. Історія психології ХІХ – початку ХХ столыття / В.А. Роменець – Навч. Посіб. К.: Вища шк., 1995. – 614с.
10. Старовойтенко Е. Б. Жизненные отношения личности / Е. Б. Старовойтенко К.: Лыбидь, 1992. – 216 с.

В статье рассматривается проблема взаимосвязи нравственного развития младшего школьника с общим психологическим развитием личности, освещаются мнения известных авторов по ее решению. На примере ведущих мировых теорий нравственного развития доказывается, что развитие отношение к моральных установок является неотъемлемой составляющей личностного развития ребенка. В частности теория развития морали, по Ж. Пиаже, тесно связана с развитием интеллекта ребенка и его личности в целом, что может служить иллюстрацией того, как моральное созревание влияет на личностный рост. Делается вывод, что некачественное усвоение нравственных установок и плохое отношение к ним безусловно отражается на развитии личности.

In the article the problem of intercommunication of moral development of junior schoolboy with general psychological development of personality is examined, opinions of well-known authors are illuminated in relation to its decision. On the example of leading world theories of moral development it proves that development of attitude toward the moral discipling is the inalienable constituent of personality development of child. In particular theory of development of moral, after Jean Piaget, closely constrained with development of intellect of child and his personality on the whole, that can be illustration of that, how the moral ripening influences on a personality increase. Drawn conclusion, that the off-grade mastering of the moral discipling and bad attitude toward them undoubtedly affects development of personality.

Статтю подано до друку 24.10.2012.

©2012 р.

Н. Кіщук (м. Коломия)

ІНТЕГРОВАНІЙ ПІДХІД ДО РОЗВИТКУ ПРОСТОРОВИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Постановка проблеми. В останні роки значно зріс інтерес до вивчення просторових уявлень у дітей. Цей інтерес пов'язаний із необхідністю пошуку нових резервів підвищення якості освіти. Все більше дослідників вказують на особливу роль просторових уявлень для розвитку пізнавальної сфери дитини, вдосконалення її інтелектуальних і творчих здібностей та підвищення результативності навчальної діяльності. Якщо просторові уявлення дитини сформовані недостатньо або неточно, то це безпосередньо впливає на рівень її інтелектуального розвитку.

Аналіз публікацій. Дослідження просторових уявлень дітей започаткували М. С. Лебединський, О. Р. Лурія та інші вчені. Широко відомі праці Ж. Піаже про стадії розвитку сприймання. В роботах А. В. Семенович і її школи (М. М. Ніколаєнко, М. М. Семаго, Н. Я. Семаго та ін.) просторові уявлення віднесено до базових складових психічного розвитку дитини, що «лежать в основі не тільки формування вищих психічних функцій, але й емоційного життя» [6, с. 12]. Добре розвинуті просторові і квазіпросторові уявлення – необхідна передумова успішної графічної і конструктивної діяльності (О. Г. Ігнат'єв, В. С. Кузін), вони є психологічною базою для формування навичок читання і письма (Н. П. Локалова, О. М. Моргачьова, Н. О. Менчинська), оволодіння математичними операціями (Г. Д. Глейзер, Н. Д. Мацько, Н. С. Подходова, І. С. Якиманська і ін.), виступають основним компонентом творчості (Ю. Г. Божко, А. О. Михайлов), слугують засобом утворення цілісної картини світу та підготовки до самостійної інтелектуальної й практичної діяльності (Б. Г. Анан'єв, Г. С. Костюк, О. В. Скрипченко та ін.).

Як підкреслюють відомі дослідники (П. П. Блонський, В. В. Давидов, Л. В. Занков, В. А. Крутецький, Д. Б. Ельконін, І. С. Якиманська та ін), молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку просторових уявлень і становлення просторового мислення. У старшому віці надолужити втрачене або зовсім неможливо, або вимагає значних зусиль.

Численні дослідження психологів (Б. Г. Анан'єва, Є. Ф. Рибалка, Т. А. Мусейібової та інших) вказують на те, що просторові уявлення є однією із складних форм уявлень. Їх формування розпочинається досить рано, але відбувається повільно. Умовні рефлекси на просторові сигнали виробляються у декілька разів повільніше, в порівнянні з іншими умовними рефлексам (Р. А. Воронова, М. Д. Гузеева). Результати цих досліджень переконливо доводять, що в звичайних умовах дошкільного виховання та сучасної шкільної практики розвиток просторових уявлень у дітей відбувається стихійно. У зв'язку з цим у різних учнів вони розвиваються індивідуально, що призводить до суттєвих розбіжностей у їх загальному розвитку.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на різнопланове дослідження окресленої проблеми в психологічній та педагогічній науках, у даний час рівень розвитку просторових уявлень в учнів початкової школи має тенденцію до зниження. Про це свідчать труднощі, з якими стикаються учні при вивченні геометрії, географії, креслення та інших предметів у старших класах.

На основі аналізу програм і підручників та іншого навчально-методичного забезпечення для початкової школи можна виділити наступні причини такого стану:

- між програмами дошкільного виховання і початкової школи не забезпечена належна наступність у плані розвитку навичок просторової орієнтації і просторових уявлень учнів;
- традиційні технології навчання не в повній мірі забезпечують ті види діяльності, які необхідні для розвитку просторових уявлень;
- логіка викладу навчального матеріалу з деяких предметів (зокрема математики) визначається внутрішніми потребами навчальної дисципліни і не відповідає психологічним особливостям сприйняття простору дитиною;
- в сучасній школі відсутній комплексний підхід до формування та розвитку просторових уявлень при вивченні різних дисциплін, а також у процесі позаурочної ігрової та практичної діяльності дітей.

Результати детального аналізу програм з математики, трудового навчання, образотворчого мистецтва, природознавства, фізкультури, пропедевтичного курсу інформатики вказують на те, що всі ці дисципліни мають потенційні можливості для формування і розвитку

просторових уявлень, однак різні принципи й підходи до вивчення відповідного матеріалу в рамках кожного предмету не утворюють єдиної системи формування просторових уявлень.

На наш погляд, забезпечити необхідний рівень розвитку просторової орієнтації та просторових уявлень у молодших школярів можна в умовах цілеспрямованого педагогічного керівництва цим процесом. Одним із можливих шляхів є розробка і впровадження у практику роботи школи комплексної програми розвитку просторових уявлень, яка базується на закономірності розвитку просторових уявлень у дітей і забезпечує комплексний, скоординований і збалансований підхід до формування та розвитку цих уявлень при вивченні різних дисциплін початкової школи.

Мета статті: визначити основні змістові лінії комплексної програми розвитку просторових уявлень у молодших школярів

Виклад основного матеріалу. Як показав аналіз психолого-педагогічної літератури, розвиток просторових уявлень у дітей проходить ряд закономірних етапів у процесі фізіологічного, психічного й когнітивного розвитку дитини. Це виражається в розвитку просторово-зорових функцій та зміні способів орієнтування у навколишньому світі, взаємодії двох сигнальних систем і поступовому переході до домінування другої сигнальної системи; вдосконаленні засобів мовного вираження просторових відношень та оволодінні просторовою термінологією, зміні стратегій сприймання просторових об'єктів та виділення просторових характеристик, оволодінні графічною культурою та сенсорними еталонами; розширенні досвіду дитини в освоєнні навколишнього світу та можливості різноманітної діяльності в різних відкритих просторах.

При визначенні змістових ліній комплексної програми розвитку просторових уявлень ми виходили із загальної логіки розвитку просторового мислення в ортогенезі, який, на думку І. С. Якиманської, відбувається по трьох основних лініях:

- 1) перехід від трьохвимірного простору до двовимірного (від об'ємного до плоского) і навпаки;
- 2) перехід від наочних зображень до умовно-схематичним і зворотній процес;
- 3) перехід від фіксованої в собі точки відліку до вільно вибраної або довільно заданої» [8, с.114].

Крім того, важливо враховувати, що просторові відношення проходять мовну концептуалізацію, описуються відповідними поняттями. Мова ніби створює своєрідну сітку, яка, накладаючись на об'єктивну реальність, дає можливість усвідомити просторові параметри дійсності, закріпивши за ними певні назви. Тому освоєння дитиною реального простору нероздільно пов'язане з освоєнням квазіпростору, а розвиток просторових уявлень пов'язаний із когнітивним розвитком дитини.

Отже, на наш погляд, слід визначити наступні змістові лінії комплексної програми розвитку просторових уявлень у молодших школярів:

- формування геометричних уявлень;
- розвиток графічних навичок і проєктивних уявлень;
- вдосконалення просторової орієнтації;
- засвоєння і використання просторової термінології.

Перейдемо до уточнення змісту кожної із визначених ліній.

Найбільші можливості для формування навичок виділення просторових характеристик має геометричний матеріал, що входить у програму початкової школи. Початковий курс математики на наш погляд може відігравати роль провідної дисципліни при побудові інтегрованої системи формування і розвитку просторових уявлень молодших школярів. Математичні поняття, що розкривають просторові властивості і відношення геометричних фігур

(форма, величина, взаємне розміщення) можуть бути логічно зв'язані з поняттями та термінами, що використовуються при вивченні трудового навчання, образотворчого мистецтва, природознавства, фізичного виховання. Тому першою змістовою лінією запропонованої комплексної програми є *формування геометричних уявлень* у молодших школярів.

Факти, описані Ж. Піаже, А. Г. Рубінштейном, І. С. Якиманскою підтверджують, що різні просторові характеристики предметів виділяються дітьми не хаотично. У процесі свого розвитку дитина спочатку виділяє топологічні властивості предметів, потім вона звертає увагу на проєктивні концепції і вже потім, - на метричні властивості. «Це означає, що виокремлення просторових властивостей і відношень починається із визначення розташування об'єкта (предмета, знака, фігури), потім фіксується його форма залежно від положення спостерігача і тільки після цього визначається його величина (пропорції)» [3, с. 114].

Першими топологічними відношеннями, які дитина сприймає безпосередньо, є близькість, поділ, порядок і включення. Приблизно з чотирьох років у дитини починає розвиватися здатність уявлення предметів з різних точок зору, розуміння ідей, пов'язаних з перспективою. На своїх малюнках діти відображають предмети з врахуванням вертикального і горизонтального положення. На метричні властивості, які описують відстані, кути, пропорції і подібність, дитина звертає увагу лише на заключній стадії освоєння просторових відношень.

Як було продемонстровано у наших попередніх дослідженнях [1], [2], діюча програма з математики не враховує психологічні особливості сприймання простору дитиною. Тому при визначенні послідовності вивчення властивостей геометричних фігур варто відмовитися від традиційного підходу, продиктованого внутрішніми потребами геометрії як науки, і враховувати порядок розвитку просторових уявлень дітей: від топологічних до проєкційних і лише потім до метричних. Вивчення геометричного матеріалу в початковій школі потрібно організувати так, щоб формування геометричних уявлень орієнтувалось на образну діяльність, а система вправ на ознайомлення з геометричними фігурами забезпечувала формування адекватних образів. Оскільки діяльність просторового мислення включає процес утворення образів і оперування ними, то при вивченні геометричного матеріалу необхідно створити умови, які забезпечують ці види діяльності, а також передбачити доступні для дітей засоби, за допомогою яких вони зможуть фіксувати результати своєї розумової діяльності. Відповідна система вправ описана нами в посібнику [2]. Особливу роль у вивченні геометричного матеріалу має відігравати побудова моделей реальних ситуацій з використанням геометричних об'єктів. Такий підхід дає можливість ознайомити школярів із природними для них методами пізнання та сприяє їх розумінню навколишнього світу з геометричного погляду.

Вивчення геометричного матеріалу неможливе без використання зображень геометричних фігур. Тому ця змістова лінія органічно поєднана із наступною – *розвитком графічних навичок і проєктивних уявлень* у молодших школярів. Розвиток графічних навичок має забезпечити поступовий перехід від провідної кінестетичної системи сприймання «рука → мозок» до провідної візуальної системи сприймання – «око → мозок». Для досягнення цієї мети учні повинні навчитися:

- розпізнавати об'єкти серед графічних зображень, вільно переходити від об'ємних предметів до плоских зображень і навпаки, в тому випадку коли вимагається розпізнати зображений об'єкт;
- оперувати просторовими властивостями й відношеннями в системі не лише трьох, але й двох вимірів (не тільки в просторі, а й на площині);
- «читати» зображення з використанням видимих і невидимих ліній, що стимулює розвиток засобів зорового освоєння проєктивних відношень, пропорцій об'єктів, відчуття глибини простору;

- відтворювати (уявляти) фігури за їхніми схематичними зображеннями, використовувати умовно-знакові замітники для фіксації просторових відношень;
- оволодінню навичками графічного моделювання.

У дослідженнях психологів і фізіологів (Б. Г. Ананьєва, Л. І. Леушина, Є. Ф. Рибалка) встановлено, що чуттєве освоєння простору дитиною відбувається у напрямку абстрагування від власного тіла і проходить три етапи:

- оволодіння орієнтацією в схемі тіла (верх – де голова, низ – де ноги);
- оволодіння орієнтацією за межами власного тіла, при цьому точкою відліку є власне тіло;
- оволодіння системою відліку «від інших предметів», коли дитина абстрагується від власного тіла.

Але чуттєве сприймання є лише початковою ланкою когнітивного розвитку, на якій базується наступна – сенсорні узагальнення. А вона, у свою чергу, є когнітивною передумовою для оволодіння способами мовного вираження. Семаго Н. Я. і Семаго М. М орієнтуючись на закономірності розвитку просторових уявлень в онтогенезі, пропонують чотирьохрівневу модель розвитку просторових уявлень:

- уявлення про простір власного тіла;
- уявлення про простір об'єктів (взаємні відношення об'єктів і тіла та об'єктів між собою);
- простір мови (вербалізація просторових і квазіпросторових уявлень – лінгвістичний простір);
- простір міжособистісних відношень (соціометричний простір).

Як наголошують автори, ці рівні не просто «надбудовуються» один над одним в процесі розвитку, але й перетинаються в часі, переक्रиваючись і «вбудовуючись» один в одного, що зумовлює їх взаємний вплив і найтіснішу взаємодію. [7, с. 119]. Як наголошує Н. Я Семаго, «кожен етап онтогенезу має бути не просто пройдений, а й міцно засвоєний дитиною, її тілом в русі й просторі, оскільки саме ступені свободи сенсомоторної актуалізації і власної (довільної) регуляції закладають основу для подальшого нарощування всього психічного потенціалу» [5, с. 13]. Наведені твердження визначають стратегію наступної змістової лінії – *вдосконалення просторової орієнтації у молодших школярів*.

У її рамках робота розпочинається із формування схеми тіла. Далі здійснюється перехід на рівень оволодіння аналізом просторових відношень об'єктів у зовнішньому просторі, особливо у робочому просторі площини аркуша паперу, стола, класної дошки або підлоги. І, врешті, проводиться робота над оволодінням квазіпросторовими (мовними) уявленнями.

Орієнтація «на собі» включає знання про окремі частини свого тіла та обличчя, у тому числі про симетричні (праву і ліву руку, ногу і т.д.). Після засвоєння просторової орієнтації на власному тілі відбувається орієнтація на інших людях або на інших об'єктах. Дитина подумки переносить її на інші об'єкти (виділяє їхні різні сторони – передню, задню, бокові, верхню і нижню) й на іншу людину (угорі – голова, а у низу – ноги, попереду – обличчя, а позаду – спина, одна рука – права, інша – ліва). На основі виділення просторової схеми різних об'єктів здійснюється орієнтація «від будь-яких об'єктів». Наприклад, якщо об'єкти розташовані напроти, то це вказує на їхню спрямованість лицевими сторонами один до одного; розташування об'єктів один за одним характеризується відповідним розміщенням їх передньої і задньої сторін і т.д.

Орієнтація у зовнішньому просторі вимагає вибору системи відліку. Першою і вихідною системою відліку є «власне тіло». Вона є базою і для другої системи, де у якості точки відліку може виступати будь-який об'єкт. Наступною, третьою системою відліку, є орієнтація за основними просторовими напрямками. Основні і проміжні напрямки формують образ

спрямованого простору, розчленованого за вертикально-горизонтальними лініями. Визначення основних просторових напрямків та їх відпрацювання має відбуватися у тій послідовності, у якій дитина засвоює їх у онтогенезі:

- верх – низ (вище, нижче, під, над, вище від (ніж), нижче від (ніж), між);
- вперед (попереду, даліше, ближче, перед, поза, ближче від (до), даліше від (до));
- вбік, вправо, вліво (збоку, справа, зліва, правіше, лівіше, справа від, зліва від);
- назад (позаду, поза).

Для орієнтації за просторовими напрямками дитина повинна вміти:

- визначити основні і проміжні напрямки відповідно до вибраного початку відліку: «від себе», «від іншої людини», «від вибраного предмета»;
- визначити своє розташування серед навколишніх предметів та інших людей;
- визначити розташування предметів щодо фіксованої точки відліку: «від себе», «від іншої людини», «від вибраного предмета»;
- визначити просторове розміщення об'єктів між собою із врахування основних або проміжних напрямків.

При орієнтації в умовах обмеженого простору, наприклад, на площині аркуша паперу, поверхні стола або дошки необхідно навчити учнів:

- виділяти її елементи: сторони, кути середину;
- визначати основні й проміжні напрямки: верх, низ, правий, лівий, правий верхній, лівий нижній і т. д.;
- вибирати певний об'єкт як точку відліку;
- визначити просторове розміщення інших об'єктів щодо визначеної точки відліку за вибраними напрямками.

Система вправ повинна розгортатися від розміщення предметів у просторі або на площині, у визначеному відношенні, до аналізу просторової ситуації за наочними, а пізніше – схематичними малюнками. Особливу увагу слід звернути на орієнтацію щодо живих істот. Такі вправи вимагають від дитини вміння зайняти позицію іншої людини, допомагають дітям позбутися егоцентризму, сприяють розвитку навичок довільної зміни спостерігача.

Головною рушійною силою становлення і розвитку складного системного механізму сприймання простору є взаємодія двох сигнальних систем і поступовий перехід до домінування другої, яка є субстратом мови й логічного мислення. У використанні дитиною просторової термінології відображається рівень накопичення нею знань про навколишні предмети та їхні властивості. Нерівномірність засвоєння просторових компонентів граматичної будови пояснюється відсутністю відповідних знань або досвіду. У мовних конструкціях дитини віддзеркалюється не лише рівень розвитку її просторових уявлень, але й когнітивний розвиток взагалі, відображаються стратегії, які вона використовує під час орієнтації в просторі та локалізації об'єктів. Як вважає М. А. Єліванова, «рівень когнітивного розвитку дитини визначає використання локативних показників у дитячій мові. Існує кілька стадій когнітивного розвитку, проходячи які дитина освоює нормативне вживання засобів вираження просторових відношень у мові: чуттєве сприйняття й розрізнення, можливості сенсорних узагальнень, здатність до мовної концептуалізації простору» [9, с. 22]. Таким чином, реалізація всіх попередніх змістових ліній одночасно забезпечує засвоєння і використання просторової термінології. Однак оволодіння квазіпростором у початковій школі не обмежується лише засвоєнням геометричної термінології та термінології, що пов'язана з визначенням просторового розміщення предметів. Аналіз програм початкової школи дозволяє виділити наступні системи понять, які повинні засвоїти молодші школярі:

- поняття, пов'язані з числовим рядом (по-порядку, наступний, попередній, слідує за, передує, між, сусіди, збільшується, зменшується, зростає, спадає, напрям, позначення чисел на шкалі);
- порівняння предметів за величиною: більший – менший, вищий – нижчий, ширший – вужчий, довший – коротший, товстий – тонший;
- визначення сторін горизонту: північ, південь, схід, захід;
- напрям (вектор) зміни часу: раніше, пізніше, перед, після;
- послідовності, пов'язані із зміною доби (ранок, обід, вечір, ніч), днів (вчора, завтра, позавчора, післязавтра), днів у тижні, пір року, місяців у році;
- орієнтація на циферблаті годинника;
- порівняння емоційно-значущих понять: добро – зло, добрий – злий, хороший – поганий, веселий – сумний, кращий – гірший і т. д.;
- порівняння ступенів прикметників: найбільший, найкращий...;
- вдосконалення мовних конструкцій на основі їх розуміння, використання та аналізу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок в окресленому напрямку. Визначені нами змістові лінії комплексної програми розвитку просторових уявлень молодших школярів можна реалізувати у процесі вивчення більшості навчальних предметів початкової школи. Таке комплексне формування просторових уявлень, характеристик й ознак має сприяти найповнішому уявленню учнів про об'єкти навколишнього світу.

Подальших розробок вимагає узгодження принципів і методичних підходів до реалізації визначених змістових ліній у рамках кожної дисципліни початкової школи.

Література

1. *Іванчук М. Г., Кіщук Н. В.* Формування геометричних уявлень у молодших школярів с. 22-28 // Педагогіка та психологія, Вип. 556. – Чернівецький нац. у-т, Чернівці 2011.
2. *Кіщук Н. В.* Основи методики вивчення елементів геометрії у початковій школі. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. – 104 с.
3. *Методика обучения геометрии* : Учеб: пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Гусев, В. В. Орлов, В. А. Панчицина и др. : [под. ред. Гусева]. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 368 с.
4. *Моргачева И. Н.* Ребенок в пространстве. Подготовка дошкольников с общим недоразвитием речи к обучению письму посредством развития пространственных представлений: методическое пособие. - СПб., «ДЕТСТВО-ПРЕСС», 2009. - 212 с.]
5. *Семаго Н. Я.* Методика формирования пространственных представлений у детей дошкольного и младшего школьного возраста: практ. пособие / Н. Я. Семаго. – М.: Айрис-пресс, 2007. – 112 с.
6. *Семаго Н. Я.* Формирование пространственных представлений у детей. Дошкольный и младший школьный возраст: Методическое пособие и комплект демонстрационных материалов. – М.: Айрис-пресс, 2005
7. *Семаго Н. Я., Семаго М. М.* Теория и практика оценки психического развития ребенка. Дошкольный и младший школьный возраст. – СПб.: Речь, 2005. – 384 с.
8. *Якиманская И. С.* Психологические основы математического образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов / Ираида Сергеевна Якиманская. – М. : Издательский центр «Академия», 2004. – 320 с.
9. *Єливанова М. А.* Формирование категории локативности в языковой системе детей дошкольного возраста // Дис. канд. филол. наук : 10.02.19 Санкт-Петербург, 2004.

В статье обосновывается необходимость разработки комплексной программы развития пространственных представлений у младших школьников, которая базируется на закономерностях развития представлений у детей и может быть реализована в процессе изучения большинства учебных предметов в начальной школе. Предлагаются содержательные линии этой программы, обеспечивающие интегрированный подход к формированию и развитию пространственных представлений при изучении различных предметов, а также в процессе внеклассной работы детей.

The article substantiates the need in developing a comprehensive program of development of spatial representations in primary school children, which based on patterns of development of these representations in children, and can be applied in the study of most subjects of elementary school. The content of the proposed program provides an integrated approach to the formation and development of spatial representations in the study of different subjects and extracurricular activities of the children.

Статтю подано до друку 27.09.2012.

© 2012 р.

Т. П. Захарчук, Л. М. Строкач (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ УЧБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУЧАСНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У сучасному суспільстві система освіти орієнтована на задачах повноцінного та своєчасного розвитку особистості учня та підготовку молодого покоління до реалій життя. Освіта зазнає корінних змін, пов'язаних з необхідністю безперервної адаптації до динамічних соціально-економічних умов, які вимагають від людини не тільки широких знань, але й більш високого творчого рівня розвитку мислення. Особливої актуальності ці задачі набувають у старших класах, що пов'язано із становленням особистості, зі зміною соціальної ситуації розвитку, з адаптацією особистості в дорослому суспільстві, з професійним самовизначенням. Сьогодні, щоб бути задіяним на ринку праці, випускнику школи необхідно володіти самостійністю та оригінальністю мислення, вміти самостійно отримувати та аналізувати знання. В процесі учбової діяльності самостійність учнів не тільки покращує безпосередній результат засвоєння знань, але й позитивно впливає на розумові здібності та риси особистості.

Проблема особистісного становлення старшокласників тісно пов'язана з питаннями мотивації. Саме особливості мотиваційної сфери безпосередньо впливають на спрямованість та характер самовизначення особистості. Проблема розвитку мотивації знайшла своє відображення в наукових працях Д.Б.Ельконіна, Г.С.Костюка, О.М.Леонтьєва, С.Д.Максименка, М.І.Боришевського, а також експериментально підтверджена у дослідженнях Л.І.Божович, М.І.Алексєєвої, Є.Є.Поливанової, М.Т.Дригус, В.Г.Каменської та ін. Так, Г.С.Костюк вважав, що низька успішність учнів, передусім, зумовлюється „слабкістю мотивації їх навчання” [8, с. 91]. Високих результатів у навчальній діяльності, на думку М.І.Алексєєвої, можна досягти лише тоді, коли навчання стимулюється мотивами, адекватними об'єктивному змісту навчання [1].

Під терміном мотивація розуміють сукупність рушійних сил поведінки, діяльності особистості, її активності. Мотиваційний компонент учбової діяльності включає мотиви учення, рушійні сили, які спонукають учня до учбової діяльності. Змістовний компонент учбової діяльності передбачає актуалізацію системи провідних знань, а також навичок, умінь, засобів дій. Кожен учень має резерви розвитку мотивації. Учбова мотивація проявляється в цілях, які